

Bibiana – medzinárodný dom umenia pre deti • Bratislava

Stridžie dni v Bibiane

Dagmar Valčeková

*Odborná spolupráca:
Peter Valček*

Obsah:

- 1. Program na Martina (10.11.)*
- 2. Tvorivé dielne*
- 3. Program na Luciu (13.12.)*

November – december 2000

Etický a ideový zámer výstavy:

Dôraz, ktorý globalizačné procesy kladú na oblasť hodnotného prežívania medzikultúrnosti, spôsobuje, že dieťa sa čoraz častejšie stretáva s rozličnými u nás neobvyklými – preto neraz nezrozumiteľnými, sémanticky, no najmä hodnotovo (kultúrne) neumiestnenými (*neukotvenými*) – zvykosťami, ktorých ozveny či analógie sa k nám rozličnými cestami (video, internet, tlač, cestovanie) dostávajú z iných kultúr (napr. *valentínky, halloween* a podobne).

Obohacovanie prirodzeného rámca vzdelania a cítenia detí a mládeže motívmi z medzikultúrnych zdrojov však zároveň a nesporne kultivuje a obohacuje horizonty novej generácie – je však nezodpovedné pestovať ich bez domáceho kontextu.

Takým prvkom *medzikultúrnosti* sú u nás – v posledných rokoch pomerne rozšírené – motívy anglosaských *halloween* (*hallows*= *všetci svätí*), karnevalu v predvečer 1.11.

Pritom domácou, a zrejme staršou, obdobou *halloween* sú neprávom zabúdané „*Stridžie dni*“, ktoré majú pradávny, predkresťanský pôvod, no na Slovensku sa donedávna (ešte v povojnovom období) významne pestovali ako svetský folklórny rámec kresťanského kalendára od Martina (11.11.) – niekde až počnúc Katarínou (25.11.) – do Lucie (13.12.), pričom „druhým hlavným“ *stridžím dňom* bol vždy Ondrej (30.11.). *Luciou* sa „nebezpečné obdobie strig“ končilo, lebo ho vystriedal či *prevážil* optimizmus kresťanského adventu – čakanie na Spasiteľa.

Viera v *Stridžie dni* a s ňou spojené zvykoslovie súviselo s atmosférou blížiaccho sa zimného slnovratu a s prirodzeným meteorologickým a klimatickým cyklom prírody – magičnom prvého snehu a zimného dňa, ktorý sa skrakuje. V takomto duševnom* no fantáziu povznášajúcom ovzduší vznikali povery a legendy, ale aj určité rituály, tesne prepojené s každodenným životom, ktoré boli sublimáciou (kultovo-rituálnou nadstavbou) prirodzenej existenčnej obavy, vyvolanej zastavením vegetačného cyklu rustikálneho prostredia.

* V českom označení posledného mesiaca roku sa táto nálada zachovala dodnes – *prosinec*, od „prosiť“ – čo sa však chápalo skôr ako zaklínanie, dokonca sebavedomé *odháňanie* prírodných síl zimy, nepriateľských človeku, než ako „vyprosovanie“ si nejakých výhod. Podobné zvyky pestovala už starogrécka kultúra v podobe takzvaných *aischrologia* - odháňaním nepriateľských síl prírody nadávkami, „škaredými slovami“, ktorá sa u starých Slovanov realizovala nosením rituálnych zvončekov (u Avarov v tvare stridžej hlavy) ako súčasť odevu či konského postroja.

Výstava priblíži zblízka a hmatateľne zabudnutú tradíciu *stridžích dní*

1. v rovine etnologického poznania, ale aj
2. v rovine účinnej estetickej motivácie výtvarného prejavu detí.

Cieľ výstavy:

- Výstava má formou tradičnej *bibianskej* interaktívnej inštalácie účastníkovi **1.** priblížiť rituály *Stridžích dní* v reálnom čase (od *Martina* do *Lucie*); **2.** scénicky ilustrovať etnokultúrny pôvod zvykoslovia *stridžích dní*, vrátane základnej etymológie slov ako je *ježi-baba, striga, Morena, Ijutica-Lucia*, ktoré sa utvárali v kontexte s predkresťanským roľnícko-pastierskym svetonázorom.
- Téma je veľmi vhodná na rozvíjanie výtvarnej predstavivosti detí – výstavu možno do-

plniť modelársko-kresliarskymi tvorivým dielňami.

- *Súčasťou výstavy je však najmä predadventná prítomnosť Stridžích dní v reálnom čase konania výstavy – 11.11. (Martin) – 13.12. (Lucia) – výstava bude zároveň prvou veľkou oslavou starobyklých stridžích dní na prahu 3. tisícročia. Stridži karneval v rámci vernisáže by mal – s pozvánkami na výstavu – expandovať aj do Starého mesta.*

Poznámka pre výtvarné pojmavé výstavy:

- realizovať s nádychom abstrakcie, zovšeobecnenia (*stridžie dni* pôvodne – s tragicko-fóbickou psychomotiváciou – karnevalizovali mýtus času, ročných období a nehmataateľné etické princípy);
- zvolená, abstraktne zredukovaná farebná škála by mala zodpovedať zime (biela, modrá, kovovolesklé povlaky, sklo-fad).

Zdôvodnenie: Interaktívna výstava nie je výkladový slovník – nemožno v nej preto špecifikovať minuciózne detaily a celý etno-kultúrny kontext tejto románovo košatej témy. Motívy *stridžích dní* (súčasť členito vypracovaného eticko-kozmozogického mýtu predkresťanskej epochy roľnícko-pastierskej civilizácie raného stredoveku) sa bežne zamieňajú za kultúrne a historicky veľmi vzdialený a prakticky nesúvisiaci fenomén *bosoriek*, s ktorým nemajú – okrem niektorých eklekticky prevzatých termínov – nič spoločné (išlo v ňom o presadzovanie článkov určitej ideológie psychologickým nátlakom). Vysvetľovanie tejto rozdielnosti by presiahlo rámec výstavy. Scenár je preto koncipovaný ako uzatvorený pojmový systém. A to tak, aby návštevník výstavy sám uvedený rozdiel pochopil.

Materiálne predpoklady výstavy:

1. 6 výstavných priestorov, voľne na seba nadväzujúcich, stvárnených obvyklou *bibianskou* metodikou a poetikou;
2. katalóg výstavy, t.j. brožúra cca 50 str., ktorá doplní objekty výstavy materiálmi a komentárom z etymológie a medzikultúrneho kontextu – katalóg pripraví odborný poradca (počítame so spoluúčasťou sponzorov; *Elektrovod a.s.*, *SPP, a.s.*, *Gratex International a.s.*).

Pôdorys výstavy „Stridžie dni v Bibiane“:

Realizačný manuál výstavy:

1. priestor:
Obraz: Osud

Sujet:

Uhadnúť, čo nás čaká, čo bude, to všetko skrýva záhadná niť osudu.
Tri sudičky, tri kmotričky. Kmotra - com-mater („spolumatka“).
Niť symbolizovala naplnený čas-život – mohla byť zlatná i blatná.
Zlatá priadka (strigôň Klingáč!) fabuluje motív túžby po šťastnom (zlatom) osude.

Figurálne-výtvarná realizácia:

1. Na *proscéniu tri Vedmy-Moreny (Rodenica-Ljutica-Striga)* – (2-D realizácia, *kulisa*) – pradá na kolovrate-hodinách ľudske osudy. Posledná, *Striga* sa usiluje veľkými nemožnými nožnicami *niť života prestrigniúť*.
2. Tmavý priestor, úsporne osvetlený bodovými reflektormi tam, kde je potrebné svetlo (texty, *Stridžia kniha* na masívnom čítacom pulte).
3. Zvyšný priestor zaplnený policami (knihy, presýpacie hodiny, budíky a rôzne iné *osudové hodiny*, množstvo *niť osudu* – od hrubých a obyčajných po zlaté).
4. V popredí masívny čítací pult so *Stridžou knihou*, v ktorej možno listovať od predu aj od zadu (do kožených dosiek zviazaný 4x Dobšinský: *Slovenské obyčaje, poverby a čary*).*

* Knižný blok pre väzbu dodá odborný poradca.

Texty

Vedmy-Moreny: Vedia, kedy je život skončený

Rodenica – pomocnica

Ljutica – kratka svica

Striga – osud strihá

Tri sudičky – predkovia si minulosť, prítomnosť a budúcnosť predstavovali ako kráľovstvo troch sudičiek. *Rodenica* rozhodovala o narodení, *Ljutica-Lucia* mala moc nad kvalitou života, prácou, schopnosťami človeka, *Striha-Striga*, najhroznejšia zo sudičiek, mohla hockedy niť osudu prestrihnúť.

Sudičky nesúdili len dobre, ale často aj zle súžili.

Slovo súženie pochádza od slova „zlé súdenie“ (zlý osud).

Sudičky, verilo sa, hádajú-rozhodujú osudy – vpravdo sa im preto aj hadušky (gadjujky)

5. INTERAKTÍVNY MOTÍV: kolovrátok s pradenom
Návštevníci výstavy majú možnosť vyskúšať si pradenie niť (spoznor *ÚLUV?*).

6. Úzky, akoby jaskynný pricchod do ďalšieho priestoru

Poznámka: nápisy typu slovníkových hesiel umiestniť na pútače-stojany, položené v smere prehliadky a stvárnené ako otvorené knihy:

2. priestor – rožná miestnosť:

Obráz: Noc

Sujet:

Slnce a tma, nebo a podzemie, sever-juh – základné kontrasty starých mýtov.

Figurálne-výtvarná realizácia:

V diagonále rožnej miestnosti 3-D inscenácia veľkých úst *Baby Jagy*:

1. zasnežený les v papuli Ježibaby (cencúle-zuby, záveje- hadie jazyky). Kulisa imaginárneho priestoru kdesi pod koreňmi stromov vytvára baldachýn, odkrývajúci výhľad do zimnej krajiny s vlkmi, líškami, zamrznutou riekou, hviezdny nebom a načervenalými horami v pozadí.
2. Okno prikrýté zväčšeninou Brueghelovho obrazu *Návrat z lovu*
3. Na nebi mesiac ako hruda syra, z ktorej je uhryznuté - zavesiť do priestoru.

Texty (NÁPISY / nahrávky)

ZIMA • SKORÉ VEČERY A DLHÉ MRAZIVÉ NOCI OŽIVOVALI V STARÝCH DOBÁCH FANTÁZIU

INTERAKTÍVNY SEGMENT (nahrávka): *Bola raz jedna krajina, smutná ako hrob, temná ako noc, lebo do nej slnce Božie nikdy nezaskvietilo. Tam by ju boli ľudia sovám a netopierom prepustili, keby kráľ nebol mal jedného koňa so slncom na čele, z ktorého sypali sa jasné blesky na všetky strany, len tak, akoby z naozajstného Slnca. Tohto vodili po krajine a kadiaľ s ním šli, svietilo sa ľuďom ako vo dne: len keď už za horu zašli, privaliła sa na to hustá tma, že by ju bezpečne bol mohol krájať.*

SLNCOVÝ KÔŤ, slovenská povesť

Ježibaba – jedi-baba = pichľava, jedovatá baba; jug/juh = ohnivá/mrazivá ženština, ktorá všetko zhltnie (podobne ako oheň) - *strigy* a *ježibaby* sú starobyľou personifikáciou, ohňa a mrazu – na jednej strane na základe **podobného** účinku mrazu a páľavy (pocit pálenia pri mraze, poškodenie úrody a pod.).

„Slovo *Jedi-*, *Jedzi-*, *Jenzi-*, *Ježi-baba* znamená to isté, čo *jedovatá*; *Baba Jaga* pripomína ruské a srbské *jug*, slovenské *juh* – suchý páľčivý vietor, lebo tak páli aj mráz, hovorilo sa v Srbsku *Babe Jage* aj *ohnivá ženština*. – No nazývala sa aj *Morenou*, ktorá vládne v zime s veľkou krutosťou, *úmor* či *smrť* vošli preto v Čechách aj do názvu chladného zimného mesiaca *únor* (február). Inde sa *Babe Jage* vracievalo aj *Ljutica* (dnes Lucia), neľútosná zlá vládkyňa zimy, ktorá mrazivou decembrovou nocou, keď je deň najkratší a noc najdlhšia, príšerne odetá chodí medzi ľuďmi, hľadá lenivé dievčatá a mláti ich metlou.“

Karel Jaromír Erben, 1847

Baba Jaga – *jagavý* = trblietavý, blikotavý, ale aj páliaci ako pahreba. Starosrbsky *jug* – páľčivé suché teplo. Slovo sa vyvinulo vo viacerých slovanských jazykoch aj ako označenie svetovej strany (*juh*) aj ako slovenské a ruské označenie rozprávkovkej bytosti (*Baba Jaga*).

5. Prechod do ďalšej časti priestoru drevenými omrznutými dverami.

3. priestor: Obraz: Čas

Sujet:

V starých rozprávkach hrajú dôležitú úlohu, popri pichľavom vretene stríg-kmotričiek, na ktoré sa namotáva čas ľudského života, aj pichľavé, ježisté-jedovaté (*zakliate*) hrebene a rozličné podoby štvrtenia a opätovného spájania ľudského tela, napr. *živou vodou*.

Súvisia s kozmológiou stridžieho mýtu - s prvobytnou predstavou času ako magického delenia, rozdeľovania, strihania sveta, človeka, osudu na dieliky tajomnými bytosťami (*strihami-strigami*).*

* Pre zaujímavosť a úplnosť: Na túto, *strihaciu-stridžiu*, stránku slovanského mýtu narážajú napr. Hirabalove *Postrižiny* (eroticky podfarbené strihanie vlasov, skrakovanie šiat *Maminky* stvárnenej M. Vašáryiovou).

Figurálne-výtvarná realizácia:

1. *Interaktívne „postrizny“*: mechanizmy delenia, strihania, česania, jedenia (odhrýzania): viacero typov veľkých nožníc, vrátane chrupu v tvare nožníc zavesených v priestore.

Výjavy z rozprávok formou 2-D → 3-D comics:

2. Šípová Ruženka hryzie jablko a češe (*časuje* sa) sa *zakliatym* hrebeňom.
3. Čas znázornený ako pramene vlasov a rozdelených na jednotlivé *Stridžie dni*
 3. vreteno času v rukách *Zlej kráľovnej* namotáva vlasy
 4. Zlatá priadka - zlatá niť sa spája s prameňmi vlasov Ruženky

Texty (NÁPISY)

ČAS/ČASTÝ VZNIKLO ZO SLOVA ČASŤ/ČASTI
NEMECKÉ ZEIT JE Z ROVNAKÉHO PRASTARÉHO ZÁKLADU DAÍS
DAÍS - DAŤ, TO ZNAMENÁ AJ PODELIŤ SA

ČESATI – ZNAMENALO ODDEĽOVAŤ, TRIAŤ, PÁRAŤ (PERIE, VINNÚ RÉVU)
SČESNÝ-ŠŤASNÝ BOL TEN, KOMU ČAS DOBRE NADELIL
PRETO SA POČAS STRIDŽÍCH DNÍ ČASTO PÁRALO PERIE

STRIGA BOLA AJ VLÁDKYŇOU ČASU, LEBO ČAROVNÝMI NOŽNICAMI ČI MAGICKÝM
HREBEŇOM ROZDELIA POLAHKY ĽUDSKÉ OSUDY NA ČASTI (PRAMIENKY, OBDOBIA)
NERAZ ICH HROZNE ZAPLIETLA I ROZSTRAPATILA

OSUD, URČENÝ SUDIČKAMI JE TOTIŽ VYSLOVENÝM SLOVOM (ČĽOVOM)
VEK - PODOBNE AK ANGLICKÉ WEEK, – JE VŠAK OD PRASTARÉHO UEIK = VIJE, VINŮT
NA VRETENO SUDIČIEK NAVINUTÝ OSUD (VEK) DAL VZNIKNUŤ AJ SLOVU ČĽOVEK.

Úlohu nožníc a hrebeňa prevzdali dakedy stridžie slová (ústa)
preto v niektorých legendách a poverách „striga z mesiaca ujedá“

Oj ty moja mati, mati moja
nie si ty matkyňa ale hadyňa
zjedlas' Slnce, zjedlas' Lunu
zhltněš aj hviezdičky – svoje drobné detičky!

4. Do ďalšieho priestoru udáva smer svojou *zlatou nitou* Martinko Klingáč pod stropom

4. priestor:

Obraz: *Had háda hádanku*

Sujet:

Stridžiu nit osudu symbolizoval aj had, v starých slovanských jazykoch *jež* (od *jed*, preto aj *ježi-baba*). **Had** napokon dostal svoje meno z rovnakého základu ako *hadušky/hadyne*, ale napokon i dnes už celkom nevinné, prosté slovo *hádnanka*, ktoré pôvodne súviselo s rituálom, spojeným s *Luticou-Luciou* (dávala **hadanky** – tri **hádnanky** sfingy pochádzajú z tohto zdroja)

Figurálne-výtvarná realizácia:

1. V podstropí sa opakuje kinematicky rozfázovaná *comics* strigôňa Klingáča - zo zlatej nite metamorfuje striebristo-biely *had času*; prechádza hodinami smerom do ďalšieho priestoru.

2. *Hadogašpar* - 2-D a 3-D výjavy z rozprávky

3. Kniha hádaniek (1x1,5 m), vertikálne zavesená v priestore

(60 hádaniek z Dobšinského zbierky *Slovenské obyčaje, poverý a čary*)

Texty (NÁPISY)

had – záhadná nit osudu

uhádnuť hádnanku znamenalo pochopiť skryté tajomstvá

Klingáč – meno strigôňa z rozprávky *Zlatá priadka* súvisí aj so slovesom, ktoré sa dodnes zachovalo v nemčine, *klingen* (znieť, zvoniť)m, ale aj v slovenčine – *cengat*; má pôvod v indoeurópskom koreni *glengh-*, ktorý je nosovkovou variáciou indoeurópskeho koreňa *gal-* (volať, kričať), resp. *galgh-*, *glagh-* (nadávať; treba si všimnúť aj výrazy *galgan* a *haló*), súvisiaceho so staroindickým *gárhati* (tupený, obviňovaný, hanený) aj so súčasným slovenským *karhat* či českým *kárati*.

4. Plynulý prechod do ďalšieho priestoru.

5. priestor:

Obraz: *Stridžie dni*

Sujet:

1. magické účinky prvého snehu sa pripisovali strigám; prvý sneh na Martina sa preto neskôr spájal s príchodom *Sv. Martina* „na bielom koni“, čím sa pôvodný mýtus paradoxne „otočil“: sneh dostal úlohu kresťanského požehnania – na Martina sa jedla *pečená hus* -čo súvisí s *rituálom času* (páráním peria, pradením, česaním priadzí).

2. prvý ľad: Katarína stavia mosty; v niektorých európskych povestiach stavia *most* (ľad) cez rieku *Čert* (Črt-Krt) na objednávku obyvateľov mesta - rovnaký paradox, ako so snehom na Martina.

Dvojpriestor 5.-6. je riešený ako drevenica a prechodmi (bránami) do jednotlivých *Stridžích dní*, v ktorých sa formou tvorivej dielne

budú realizovať-pripomínať príslušné obyčaje;
ťažisko položiť na tvorbu masiek (Klingáč, Lucia):

1. Prvý *Stridží deň*: 11.11. *Martin*

Martin; 11. novembra: Niekde je už dnes prvý stridží deň, t. j. deň, v ktorom sa proti škodlivej moci strig poverci ohradzujú jedením cesnaku a čiaraním cesnakových krížov na domové a maštálne dvere - Martin prichodí k Slovákom „na bielom koni“ (očakávajú dnes prvý sneh). Na stole nechýba vykřímená „martinská hus“.

Pavol Dobšínský, 1870

Hry:

Sypanie snehu

Martinská hus

Druhý *Stridží deň*: 25.11. *Katarína*

Katarína; 25. novembra: Inde zasa len Katarína robí prvý stridží deň. Niekde chodia pastieri v podvečer Kataríny trúbiť; maštálne dvere, závory a kľuky sa natierajú cesnakom, aby strigy nevyviedli kone a nejazdili na nich a kravám aby nezobrali mlieko.“

Pavol Dobšínský, 1870

Hry:

Katarínske trúby

6. *priestor*:

Obraz: Stridžie dni

3. Tretí *Stridží deň*: 30.11. *Ondrej*

Ondreja, 30. novembra: Druhý stridží deň - čarovanie s cesnakom v jeho predvečer. Dievčence sa utiahnu z očí domácich a v zavrenom spolku „lejú olovo“, t.j. rozpúšťajú ho v plechovej lyžici nad plameňom sviece alebo lampy, lejú do voidy a obzerajú i vykladajú si, čo ktorej ulialo sa; ak napr. oltár, čoskoro sa vydá, ak organ, vydá sa za učiteľa, ak pluh, za gazdu. Zle, ktorej sa neulialo nič, t.j. ulial sa obrazec, z ktorého nemožno nič vyložiť - tá sa nevydá ani do roka. Odliatky sa kladú na noc pod hlavu, aby sa mohla veštba aj prisniť.“

Pavol Dobšínský, 1870

Hry:

Ukážky liateho olova (výkladová tabuľa, nákresy, ako z tvaru olova možno *veštit*)

4. Posledný *Stridží deň*: 13.12. *Lucia*

Posledný *Stridží deň* bol pokonávkou s Luticou-Luciou

Noci začínajúcej na Luciu sa vravelo aj „*dĺhá noc*“ - patrila k najdlhším v roku, ale ľudia si ju ešte predlžovali, a to tak, že nešli spať, ale venovali sa *stridžím hrám*, ktorá sa na Luciu ešte donedávna na slovenských dedinách hojne pestovali a vari aj pestujú.

Aj na Luciu sa roztápalo olovo a obydlia sa potierali cesnakom.

Lucia, 13. decembra: Tretí a najväčší stridží deň.“